

KÂTİB ÇELEBİ*

Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri

Orhan Şaik Gökyay

Hayatı: Kâtib Çelebi'nin hayatına dair bilgimizi, başlıca *Süllemü'l-ousûl ilâ Tabakati'l-fuhûl*¹ da, Süyûtî, Şa'rânî ve Şaka'ik sahibi gibi, eserlerinin sonunda, yahud Yâkut al-Hamevî, İbn al-Hatîb ve saire gibi bir kısmının da eserlerinin başında kendi hal tercümelerini yazmış olan daha önceki müellifleri örnek alarak ve bunlardan bazılarının bu otobiyografilerini pek uzattıklarını işaret etmeyi de unutmuyarak ve son eseri olan *Mîzânü'l-Hakk fi ihtigari'l-ehakk*² in sonunda verdiği derli toplu hâl tercümele-riyle, muhtelif eserlerine münasebet düştükçe serpiştirdiği, fakat, yukarıda geçen iki eserindekilerle ölçülemeyecek derecede küçük ve kısa notların bir araya getirilmesiyle elde etmiş bulunuyoruz. Bu hâl tercümeleleriyle bu notlar bir araya gelince onun hayatı hakkında tatminkâr bir terkip meydana gelmektedir.

Asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah'dır. An'aneyle pek uygun olmayarak sadece babasının adını zikretmekle iktifa eden

* On yedinci asır Türk ilim dünyasının en kuvvetli siması olup büyük bir yekûn tutan teliflerinin kıymet ve ehemmiyeti dolayısıyla gerek Şark'da, gerek Garb'da geniş âläka uyandırmış bulunan Kâtib Çelebi hakkında bundan evvel *İslâm Ansiklopeİst*'ode bir yazımız çıkmıştı. Mevzuun etraflı bir araştırmaya lâyık olduğunu göz önünde tutarak bu mühim âlimin hayatını, şahsiyetini ve eserlerini daha büyük bir ölçüde ele alıyoruz. Evvelki makale ile şimdi neşrettığımız tedkik aynı esaslar dahilinde hazırlanmış bulunduğundan her ikisinde ancak bazı yerlerin pek az farklı olmasını tabii görmek lâzımdır. Buna mukabil bu tedkikte bir ansiklopedi makalesi için fazla olmakla beraber Kâtib Çelebi çapında bir âlim için hiç de fuzulî olmayan geniş tafsilat verildiğini şimdiden belirtmeliyiz.

¹ Şehid Ali Paşa Kütübhanesi. nr. 1877, vrk. 271a.

² Ebüzziya neşri, İstanbul 1306, s. 129 v.dd.

müellif, şehir uleması arasında *Kâtib Çelebi* ve *ehl-i divan* beyninde de *Hacı Halife* diye meşhurdur. Annesinin kendisine söylediğine göre 1017 Zilka'desinde (1609 Şubat) İstanbul'da doğmuştur. Evleri de İstanbul'da idi (التسطيني المولد والدار). Babası Enderun'a dahil olup, saraydan silahdarlık zümresine mülhak mutad bir vazife ile çırağ edilmmişti; bu vazifeye kanaatle seferlere gidip geliyordu; dindar bir zat idi; âlimlerin ve şeyhlerin meclisleri e devam ediyor, geceleri bile ibadetle meşgul oluyordu. Müellifimiz beş yahud altı yaşına geldiği zaman babası İmam İsa Halifetü'l-Kurîmî'yi, Kur'an ve tecvid öğretmek üzere ona hoca tutmuştu. Bu hocadan Kur'an okumayı, tecvidden Mukaddeme-i Cezeriyye'yi ve namazın şartlarını öğrendi. Sonra Mesih Paşa dârülkurrasında ondan okuduklarını ezbere dinletti. Zekerîyya Ali İbrahim Efendi ile Nefes-zade³den ders gördü ve Kur'an-ı Kerimî yarısına kadar ezber dinletmekle iktifa etti. Daha sonra İlyas Hoca'dan tasrif ve avâmil okudu. Böğrü Ahmed Çelebi⁴ diye ma'ruf hattattan yazı dersleri aldı. On dört yaşına geldiği zaman babası aylığından, ona on dört dirhem harçlık bağladı ve kendi yanına aldı. Bu suretle divan kalemlerinden Anadolu muhasebesi kalemine şagird oldu (1032 h./1622 m.). Oradaki halifelerden birinden hesap kaidelerini, erkam ve siyakat yazısını öğrendi ve az zamanda bu halifeyi geride bıraktı. Ordu, 1033 (1623/1624 m.) yılında Abaza Paşa isyanını bastırmak üzere İstanbul'dan ayrıldığı zaman, o da babası ile birlikte Tercan seferine gitti. O tarihte silahdar alayında idi. Kayseri civarında, Abaza ile savaşın kızıştığı bir sırada, 22 Zilka'de 1033 (11 Nisan 1623), yüksek bir yerden *bı cengîn ahvalini yakın ile müşahede* eylemek fırsatını buldu. Bu hâtirasını, Fezleke'de⁵ bu savaşı anlatırken: *fakir ol mahalde hazır idim, merhum Paşa-sadriâzam Tabanı-yassı Mehmet Paşa- bir altın yaldızlı tolga giymişdi, mızrak şakırdısı el'an kulağımdadır*, diyerek tazeleyecektir. 1035 (1625/1626) yılında Bağdad seferine iştirâk etti. Aynı yıl Ramazanının on ikinci günü (8 Haziran 1626), silahdar kolu ardında bir yüksek kule üzerinden savaşı seyretti.

³ Fezleke, I, s. 194 v.d.; Şaka'îk Zeyli, s. 458 v.d. Müstakim-zade, Mecellet'ü-nisâb, Halet Efendi Kütübhanesi, nr. 628, vrk. 426 b.

⁴ Ahmed-i Ahdeb, aynı müellif, Tuhfetü'l-hattâtın, Tarih-i Osmanî, Encümeni neşri, s. 98.

⁵ Fezleke, II, s. 54 v.dd.

Acem burcundan atılan toplar, uzakta olduğu halde, üzerlerinden aşırıyordu⁶. Orada, dokuz ay muhasarada, bir savaşın bütün cilvelerini gördü. Kitlık yüzünden düşmanın galebesi neticesi, ümitleri kesilerek geri dönerlerken herkesle birlikte büyük sıkıntılar çekti. Fakat el ile gelen düğün bayram diyerek teselli bulmaya çalıştı⁷. *Asker-i islâmın bu yolda çektiği meşakkati bir tarihte çekmiş değil idi* diye bu ric'atin feci tasvirlerini hulâsa eden müellifimiz⁸ Musul'a geldikleri zaman 1035 Zilka'desinde (Temmuz/Ağustos 1626) babasını kaybetti ki orada Cami-i Kebir mezarlığında gömülüdür. Bir ay sonra da amcası Nusaybin civarında Cerahlu menzilinde öldü. Bunun üzerine Kâtib Çelebi, akrabasından biriyle birlikte Diyarbakır'a geldi. Orada bir müddet kaldı. Babasının arkadaşlarından Mehmed Halife isminde bir zat kendisini Süvari mukabelesine tâyin etti 1037 (1627/1628) de Erzurum muhasarasında bulundu. Yetmiş gün süren neticesiz bir muhasaradan sonra Tokad'a göçüldüğü zaman yollarda korkunç meşakkatler çekti. Bir çoklarının soğuktan eli ayağı donup kesildiği veya öldüğü, bu *hiç bir tarihte görülmedik* musibet içinde daha bir çok acılara ve sıkıntılara ma'ruz kaldı⁹. 1038 (1628/1629) da bir aralık İstanbul'a gelerek Kadı-zade'nin derslerine devam etti¹⁰. Kadı-zade düzgün ve müessir bir lisana sahip olduğu gibi sözleri de halkı ilme ve cehilden kurtulmağa teşvik yolunda olduğundan Kâtib Çelebi onun kuvvetli te'siri altında kaldı. Bu zat onu kendisine bağlayıp *şuğl ve tahsil semtine cezâ edüp götürdü gitti*. Daha önce gördüğü ulûm-ı âliye'yi onunla müzakereye başhyarak, Husrev Paşa ile tekrar sefere çıkıncaya kadar, Kadı-zade'nin va'zını ve derslerini dinledi¹¹. Hicri 1039 (1629/1630) yılında, Husrev Paşa'nın maiyyetinde Hemedan ve Bağdad seferlerine iştirâk etti. Bu seferler esnasında uğradıkları, yahud zabt ve işgal ettikleri Gû'anber kalesi, Hasanâbâd, Hemedan, Bisütun gibi bir kısım şehir ve menzilleri sonradan hem *Cihannüma*'da¹², hem

⁶ Fezleke, II, s. 53 v.dd.

⁷ Süllümü'l-vasûl, aynı yer.

⁸ Fezleke, aynı yer.

⁹ Aynı eser, II, s. 100.

¹⁰ Aynı eser, II, s. 182 v.dd.

¹¹ Mizanü'l-Hakk, Ebürziya neşri, s. 130.

¹² Cihannüma, Müteferrika basması, s. 300, 302, 303.

Fezleke'de¹³ anlatılmaktadır. Hemedan seferinden sonra 1040 (1630/1631) yılında, Husrev Paşa, ordusu ile Bağdad'a indiği zaman, o da beraberdi. Bağdad'ın 22 Safer 1040 (1 Ekim 1630) da başlayan bu muhasarasını *Fezleke*'de, bütün ordunun metrise yakın gelip konması şeklinde umumî kaideye aykırı şekilde verilen emir dolayısıyla çaresiz çadırlar kaldırılıp metrisler ardında ordu kurulduğunu, herkesin çadırı önüne metris yapıp çukur kazdığını söyledikten sonra *kelek tulumlarını yıktıp mukabele defterini, ardında açar otururduk ve kabir gibi çukur kazup gece içinde yaturduk* diye bir kaç canlı çizgi ile tasvir etmektedir¹⁴. 1041 (1631/1632) de tekrar İstanbul'a döndü ve yine Kadı-zade'nin derslerine devam etti; kendisinden *Tefsir, İhya-i ulûm, Şerh-i mevâkif, Dürer ve Tarikat* (Tarikat-i Muhammediye) okudu. 1043 (1633/1634) de veziriâzam Mehmed Paşa'nın serdarlığında, asker kışlamak üzere Haleb'e çekildiği zaman, Kâtib Çelebi Haleb'den Hicaz'a gitti. Mekke'yi ziyaretten dönüşünde, ordunun Diyarbakır'da bulunduğu sırada, kışı bu şehirde bazı âlimlerle sohbet ve münakaşa ile geçirdi. 1044 (1634/1635) de IV. Murad ile Revan seferine gitti. Bu sefere ait müşahedelerini oldukça tafsilat ile anlatılmaktadır¹⁵. On yıl kadar, ordu ile muhtelif seferlerde buluncuktan, *hacc ve gaza maslahatı tamam* olduktan sonra, kendisini büsbütün *ilm-i şerif* tahsiline vermek niyeti ile İstanbul'a ve *cihad-ı asgar'dan cihad-ı ekber'e* döndü. İstanbul'da kendisine kalan bir küçük mirası tamamiyle kitaba verdi. Daha ziyade tarih, tabakat ve vefeyat kitaplarını okumağa tabii bir meyli olan Kâtib Çelebi 1046 (1636/1637) da bu kitapları tamamiyle okumuş bulunuyordu. 1047 (1637/1638) de akrabasından zengince birinin ölümü üzerine kendisine düşen bir kaç yük akçelik mirasın üç yük kadısını yine kitaba verdi; geri kalanla Fatih Camii'nin şimal tarafında, Fatih Camii ile Sultan Selim Camii ortasında mâlik olduğu evini¹⁶ tâmir ettirdi, aynı tarihte evlendi. IV. Murad'ın Bağdad seferine, kendini te'lif ve tetebbua vermek hususundaki azmi dolayısıyla artık iştirâk etmedi. Fazi-

¹³ *Fezleke*, II, s. 118 v.dd.

¹⁴ *Fezleke*, II, s. 128 v.dd.

¹⁵ *Aynı eser*, II, s. 164 v.dd.

¹⁶ *Keşfü's-sunân*, Veliyyüddin Efendi Kütübhanesi, nr. 1619, bu yazmanın zahırlarında. Mesut Koman, *İrşadü'l-hiyârâ...*, Halkevi aylık kültür dergisi, Konya, Mayıs 1945, sayı 79, s. 21.

leti ve ihatası ile meşhur A'reç Mustafa Efendi'nin¹⁷ derslerine devam etti. Bu zâtı, şimdiye kadar derslerinde bulunduğu ulemânın hepsinden daha yüksek bir malûmata sahib bularak üstad edindi. O da, Kâtib Çelebi'ye diğer talebesinden ayrı bir teveccüh gösterdi. Bu hocası, ona, *el-Endülûsiyye fi'l-arûz'u, Hidayetü'l-hikme'yi* — dördüncü bâbın sonuna kadar — *Mûlahhas fi'l-hey'e'yi* ve şerhiyle birlikte *Eşkalü't-te'sis'i* okuttu¹⁸. 1049 (1639/1640) da Ayasofya dersiâmı Kürd Abdullah Efendi'nin ve 1050 (1640/1641) de Süleymaniye dersiâmı Keçi Mehmed Efendilerin derslerini dinledi¹⁹. 1052 (1642/1643) de vâiz Veli Efendi'den Askalâni'nin *Nuhbetü'l-fiker fi Mustalahi ehli'l-eser'ini* okudu²⁰ ve yine ondan Nuhbe ve Elfiyye derslerine başladı. İki senede Usul-i Hadis fennini tamamladı. Bu zât, Mısır'da Şeyh İbrahim Likani'den bu fenni ahzettığı için, Kâtib Çelebi, Şeyh İbrahim Likani'yi kendisinin bilvasıta şeyhi sayar²¹. Molla Ahmed Haydar es-Sührâni'nin şagirdi Ermenak müftisi Molla Veliyyüddin'den *Kitab Telhis al-miftah'ı*, İmam Sirâcüddin Muhammed'in *Ferâiz'ini*, Kâtibi'nin mantika ait *Şemsiyye'sini* okudu²². 1057 (1647) yılında İstanbul'a gelmiş olan Mısırlı Şeyh Seriyüddin Ebû'r-Rıza ile de bir çok defalar görüştüğü gibi derslerinde dahi bulundu²³. On yıl kadar, geceli gündüzlü, kendisini tamamiyle tedkik ve tetebbua vermiş olan Kâtib Çelebi, bâzan bir kitabın üzerinde kendisini unuttur ve o'lasında güneşin batmasından doğmasına kadar mum yanardı ve hiç bir zaman usanç duymazdı. Bu zaman içinde, muhtelif talebe de kendisinden ders görmekte idi. 1055 (1645/1646) Girid seferi münasebetiyle haritaların nasıl yapıldığını ve bu mevzua dâir yazılan eserlerle çizilen haritaları tamamiyle gördü. Bu sırada yirmi senedir çalıştığı halde, halifelige getirilmemiş olmasından dolayı istifa etti. Üç sene kadar memuriyet hayatından uzak ve münzevi yaşadı. Bu aralıkta, yine bazı talebeye muhtelif mevzu-

¹⁷ *Fezleke*, II, s. 392.

¹⁸ *Câmi'ül-mütân*, Topkapı Sarayı Kütübhanesi, Emanet Hazinesi kitapları, nr. 1763, vrk. 5a.

¹⁹ *Fezleke*, II, s. 238.

²⁰ *Aynı yerde*.

²¹ *Aynı eser*, II, s. 136; *Mizanü'l-Hakk*, s. 136.

²² *Fezleke*, II, s. 238.

²³ *Süllemül-cusül*, vrk. 2^o5a.

larda ders verdi. O sırada hastalandı; bir taraftan tedavi yollarını ve çarelerini öğrenmek, diğer taraftan ruhanî yollardan kendisine şifa aramak maksadı ile tıb kitaplarını okuduğu gibi Esmâ ve Havass kitaplarını da gördü. Halktan uzaklaşıp Allaha yaklaşıp temiz bir gönülle edilen duaların ve yazılan muskaların şifakâr tesirinden emin bulunuyordu²⁴. 1057 (1647) sıralarında, Ahmed-i Rûmî oğlu Mevlânâ Muhammed ile kendi oğluna hende-seden *Şerh-i eşkâl'i* ve hesabdan Ali Kuşçu *Muhammediyye'sini* okuttuğu gibi Zic'den de Düstur-ı takvim istihracı kaidesini gösterdi. 1058 (1648) sonlarında *Takvimü't-tevârih* eseri dolayısıyla şeyhülislâm Abdurrahim Efendinin veziriâzam Koca Mehmed Paşa nezdindeki delâleti üzerine kendisine ikinci halifelik ruûsu verildi²⁵. Bu Abdurrahim Efendi, onun yakın dostu ve sırdaşı idi, kendisiyle devlet işlerini konuşur ve muhtelif mevzularda istişarede bulunurdu²⁶. Nitekim, *Mizanü'l-Hakk*'ın faydalı bir eser olduğuna dâir bir de fetva vermiştir²⁷. Kâtib Çelebi, geçimine yetecek olan bu para ile kanaat ederek daha fazlasını istemedi. Bir çok te'liflerini bu son yıllarda vücuda getirdi. Şeyh Mehmed İhlâsî'den öğrendiği lâtince ile ve bizzat onun yardımı ile bâzı eserleri de lâtinceden dilimize bu sırada çevirdi. 1067 (1657) yılı sonlarında Zilhicce'nin 27 inci cumartesi günü (7 Ekim 1657)²⁸ sabah kahvesini içerken fenalık hissederek fincan elinden düşmüş ve füc'eten ölmüştür. O gece yediği ham karpuzdan ve sabahleyin soğuk su ile yaptığı gusülden korkuya düşerek daha önce hanımına ve uşağına «ne acib birbirine muhalif işler ettik, bir zarardan Allahu taâlâ hıfz eyleye» diye bunu izhar etmişti²⁹. 1138 (1725/1726) de istinsah edilmiş olan bir *Mizanü'l-Hakk* nüshasında³⁰ ölüm sebebi olarak aynı şeyler tekrarlanmakta, yalnız sahneye biraz daha teferruat eklenmektedir. Buna göre Kâtib Çelebi'nin,

²⁴ *Keşfü'z-zunûn*, Şerefüddin Yaltkaya ve Kilisli Rif'at Bilge neşri, *İlmü'l-havass*, I, s. 725 v.d.d.; *İlmü'l-azâm*, II, s. 1137 v.d.

²⁵ *Takvimü't-tevârih*, Müteferrika basması, s. 247; *Mizanü'l-Hakk*, Ebüz-ziya neşri, s. 140.

²⁶ *Fezleke*, II, s. 293...

²⁷ Aşağıda *Mizanü'l-Hakk*'dan bahsedilen kısma bakınız.

²⁸ *Takvimü't-tevârih*, Müteferrika basması, 1067 vuku'atı sırasında, s. 1'6.

²⁹ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, *Cihannüma*, nr. 1624, I a.

³⁰ Fatih Kütüphanesi, nr. 5335, vrk. 44 a.

gece yediği ham karpuz dolayısıyla midesi bozulduğu, göğsünde bir ağrı peyda olduğu söylendikten sonra «ba'zı maâcin ve müsahhinat isti'mâl edüb üzerine kahve içerken mütegayyir olup elinden fincan düşer ve bu telaşesi esnasında biçare kütüb-i tıbbâ müracaat sadedinde iken kendi dahi füc'eten vefat eder» denilmektedir. Bu yazmada ölüm tarihi önce 1067 yazılmış iken sonradan silinerek 1068 yapılmıştır. Mehmed Ubeydi'nin *Neta'icü'l-ehzâr* ismini taşıyan Tezkire-i Şüküfeciyan'ında, Kâtib Çelebi'yi 1074 (1663/1664) de ölmüş göstermesi herhalde bir yanlışlık olacaktır³¹. Müstakim-zade'nin *Mecelletü'n-nisab*'ında³², ölüm yerinin Edirne ve öldüğü tarihin de 1064 olarak gösterilmesi tamamiyle yanlıştır. Esasen bu yazma, gayet güzel bir hatla yazılmış olmakla beraber müstensihinin Arapçayı bilmemesi yüzünden sayısız yanlışlarla doludur. Ali Canib Yöntem'in bu yazmanın ifadesine yer vermiş olması, her hâlde yazmayı incelememiş, yahud diğer kaynakları görmemiş olmasından ileri gelmiş olacaktır³³. Kâtib Çelebi'nin mezarı, Zeyrek Camiine varmadan mektebin altındaki sebilin bitişiğinde küçük bir hazirededir³⁴. Eski mezar taşının bir fotoğrafı *Keşfü'z-zunûn*'un son basmasında verilmiştir³⁵. 1953 de kendisine bir mezar yaptırılarak bir de kitabe yazılmıştır. Ölümü hakkında bu güne kadar zikredilen yegâne kaynak *Mi'garü'd-düvel ve misyarü'l-milel*'in sonundaki bir kayıddan ibarettir³⁶. Kâtib Çelebi'nin ölümü hakkında en inanılır kaynak şüphesiz, yukarıda kaydedilen, Revan yazmaları arasındaki *Cihannüma* nüshasıdır. Bu yazmanın sahibi olan Mehmed İzzetî b. Lûtfullah, bunu, Kâtib Çelebi'nin terekesinden hicri 1069 (1658/1659) yılında, yâni onun ölümünden iki yıl sonra, eseri satın aldığını not etmiştir. Kâtib Çelebi'nin hayatı hakkında malûmat veren kaynakların hepsi,

³¹ *Neta'icü'l-ehzâr*, İstanbul Üniversite Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 3923, vrk. 9 a ve nr. 3386, vrk. 15 b.

³² Halet Efendi Kütüphanesi, nr. 628, vrk. 361 b v.d.

³³ Ali Canib Yöntem, *Kâtib Çelebi*, Yeni İstanbul gazetesi, İstanbul, 13 Nisan 1950 tarihli sayısı.

³⁴ *Mizanü'l-Hakk*, Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Rahmi Bey Kitapları, nr. 17167/8, vrk. 1 a.

³⁵ *Keşfü'z-zunûn*, Ş. Yaltkaya-R. Bilge neşri, mukaddeme, sütun 18.

³⁶ İstanbul Üniversite Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kitapları, sayı 21, hususi, yazma.

gerek yazmalar³⁷, gerekse basmalar³⁸ hemen hemen *Mizanü'l-Hakk*'daki hâl tercümesini tekrarlamak veya tercüme etmekle iktifa etmişlerdir. Şerefüddin Yaltkaya ile Adnan-Adıvar, *Sällemü'l-ıvüsül*'den de faydalanmış bulunmaktadırlar.

Şahsiyeti: Ölümünden iki yıl sonra, terekesinden onun müsveddelerinin ve te'liflerinin çoğunu satın almış olan Mehmed İzzetî b. Lûtfullah'ın şahadetine göre, Kâtib Çelebi himmet sahibi, iyi huylu, az konuşur ve hakîm meşrebli bir zat idi³⁹. Gençliğinde kendisiyle arkadaşlık etmiş olan Uşşakî-zade ondan bahsederken, şu beytlerle vasıflarını sıralıyor:

Rind ü zahidle hem-dem ü hem-renk
Sagar ü kâseye değildi tünük
Her usule tutardı bir ahenk
Küçüğüyle küçük büyükle büyük⁴⁰

Zamanında ve sonradan hemen herkesin takdir ve hürmetini toplamış olan Kâtib Çelebi hakkında yalnız Şeyh Mehmed Nazmi isminde biri, 1108 (1696/1697) yılında te'lif ettiği *Hediyyetü'l-ihvan ve İbretün li'l-hullan* adlı kitabında⁴¹ şüphesiz Kadı-zade ile Şeyh

³⁷ Şeyhî, *Vekâfî'ü'l-fadâla*, Veliyüddin Efendi Kütübhanesi, nr. 2361, I, vrk. 131 b v.d.; Müstakim-zade, *Mecelletü'n-nisâb*, Halet Efendi, nr. 628, vrk. 361 b v.d.; Şehri-zade Said Efendi, *Tarih-i Nev-peyda*, İstanbul Üniversite Kütübhanesi, Halis Efendi Kitapları, nr. T. 8291, vrk. 4 b v.d.; 12 a v.dd.

³⁸ *Takvîmü't-tevârih*, Müteferrika basması, 1146, Menakıb-ı Kâtib Çelebi, mukaddemeyi takip eden bölüm; Bursalı Mehmed Tahir, *Müverrihin-i Osmanî-geden Âli ve Kâtib Çelebi'nin tercüme-i halleri*, Selânik 1322, s. 18-48; aynı müellif, *Osmanlı Müellifleri*, 1342, III, s. 124 v.dd.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 895; Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, ikinci tabı, s. 105 v.dd.; Coreî Zeydan; *Tarih Adâb al-Lâgat-al-arabiyye*, 1981, III, s. 817 v.dd.; *Keşfü'z-zunân*, Yaltkaya-Bilge neşri, mukaddeme. sütun 17, v dd.; aynı eser, Flügel neşri, X, v.dd.; F. Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882, s. 274 v.dd. F. Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 195 v.dd.; Brockelmann, *GAL*, II, s. 427 v.d.; Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, s. 45 v.d.

³⁹ *Cihannüma*, Topkapı Sarayı Kütübhanesi, Revan, nr. 1624, vrk. Ia.

⁴⁰ *Uşşakî-zade zeyli*, Süleymaniye Kütübhanesi, Hafid Efendi Kitapları, nr. 242, vrk. 131 a.

⁴¹ *Hediyyetü'l-ihvan*, Süleymaniye Kütübhanesi, Hacı Mahmud Efendi Kitapları, nr. 4587; Veliyüddin Efendi Kütübhanesi, nr. 1864, *Hediyye i Sâdise*, Mevlânâ Sivasî Efendi Menakıb-ı Şerifesi beyanındadır, bölümü.

Sivasî arasındaki münafaretten dolayı, ikincisinin hâl tercümesini yazarken, Kâtib Çelebi hakkında gayet ağır bir dil kullanmaktadır: «*Atlı mukabilesi hulefasından ne mezhebde ve ne meşrebde idüğü ma'lûm değil, mu'cib ve mütekebbir, hadd'ni bilmez bi-edeb, zu'munca red ve kabûl sahibi Kâtib Çelebi nam kimesne Mizanü'l-Hakk nam risale-i batılasının mebhâs-ı hâdî ve'l-işrin'inde Sivasî Efendi ve Kadı-zade Efendi iki fazıl şeyhler idiler, birbirine muhalefet ile iştihar bılıp ma'lûm-ı padişahî oldular ve bı bohane ile maslahatlarını görüp dünyadan kâm aldılar, deyu tahrir etmiştir. Temhid: Bu adam gayetü'l-gaye seyyiü'z-zan, hattâ medhe-seza bir kimseyi medh itse der-akab zemmeder ve bir adamı zemmetse ale'l fevr medheder, keennehu ifrat ve tefrit beyninde hadd-i evsat ihtiyar edüb hak ve adl üzere red ve kabulü ola Cümleden, sinin-i kesire terbiye-i kâmil ve mükemmilde Kitob ve Sünnet ile âmil ve riyazat ve mücahedat-ı şakka ile kâmil, islah-ı nefis etmiş, hâlâ menakıbını tahrir ettiğimiz. . . . Sivasî Efendi hazretleri -kuddise sirrehu- hakkında cenab-ı Hak'dan hafv ü haşşet ve cenâb-ı Resûlullahtan haya ve dehşet etmeyüp dünyadan kâm oldu demek ne cesarettir ve ne cür'ettir من عمل سوء يجزيه bu amel i sün cezası Allahu a'lem sū-i hatimedir. Habis ne kadar cesurdur ki İbn Hacer ve İmam Suyûtî ve müftiyü's-sakaleyn Kemalpaşa-zade ve Bahâî Efendiler gibi muhakkik ve müdekkik fazılları risale-i batılasında cehle nisbet etmesi oğreb ve a'cebdir Sivasî Efendi hazretlerinin iştiharı Kadı-zade'ye muhalefet ile olmayup...» Halbuki Kâtib Çelebi'nin müsamahakâr ve tarafsız olduğuna başta *Mizanü'l-Hakk* olmak üzere bütün eserleri şahiddir. Vakur tabiatı hicivden hoşlanmadığı gibi meselâ. Nef'i'nin *Siham-ı Kaza*'sından bahsederken, onun Dördüncü Murad'ın kılıcı ile öldürüldüğünü söyledikten sonra, baştan başa hicivden ibaret olan bu eserin, Rûm zurefası indinde muteber olduğunu, çünkü onların şom tabiatlarına uyduğunu söyler⁴², mizaha da, bütün eserlerinde pek az yer vermiştir. Bunlar da meselâ: «. . . şehirde ve sah-rada acem cüss-sinden gezilmez olup bir mertebe kırıldı ki bir tarihte düşman bı kılıcı yememişti, âfiyetler ola⁴³.» derken, çektiği sefer meşakkatlerinin bir hıncı veya mükâfatı olarak bir*

⁴² *Keşfü'z zunân*, Şerefüddin Yaltkaya ve Muallim Rifat neşri, II, s. 1010.

⁴³ *Fezleke*, II, s. 204.

nefes alma; veya cehlin gururuna indirilmiş bir darbe⁴⁴; yahud, rişte illetine tutulmuş birinin Aras nehrinden geçse o illetten kurtulacağını söyleyen *Aca'ib'l-mahlukat* müellifinin bu kaydını, sularının azaldığı bir zamanda, Dördüncü Sultan Murad'la beraber bu nehirden geçerken, solaklardan birini az kalsın suların alıp götürüleceğini görünce *rişte illetinden necatın meğer alilin piyade geçerken ahirete gitmesiyle müyesser* olacağını söyleyerek batıl itikatlara karşı keskin bir hücum şeklinde⁴⁵, yahud da sadece bir lâtife olarak, tabakat kelimesinin zaten cem'-i salim olmadığı için eserinin ayıbdan salim olamayacağını söylerken⁴⁶ görülen bir kaç zehirli gülüşten veya tebessümden ibarettir. Diğer taraftan *Ahlâk-ı Alâf* hakkında, başka hiç bir eser için yapmadığı şekilde, takdirlerde bulunuyor⁴⁷. Mükeyyifata düşkün olmadığını Uşşakî-zade işaret ettiği gibi⁴⁸, tütün içmediğini de kendisi söylüyor⁴⁹. Çiçek yetiştirmek gibi bir ince zevki ve merakı olduğundan, katmer salkımlı mavi bir sünbül yetiştirdiğinden haberdarız⁵⁰.

Kâtib Çelebi *Hanefi mezhebinde ve işrakî meşrebinde* olduğunu söyler⁵¹. İşrakiliğin, islâm ilimlerinden tasavvuf menzilesinde felsefe ilimlerinden biri olduğunu işaret ettikten sonra nefsi-natika için en yüksek mertebenin ve en büyük saadetin Allahı tanımak ve bilhassa *معرفة المبدأ و الاماد* olduğunu, bu bilgiye varmak için de, biri, *ehl-i nazar ve istidlâl*, diğeri de riyazat, mücadele ve tarikat sâliklerinin olmak üzere iki yol bulunduğunu izah ederek ikinci yolu tutanlardan, riyazatlarında şeriat ahkâmına uyanların *sufiyye*, uymayanların da *işrakîyyun* olduğunu anlatır. İkinci yolun neticesini belirtmeye çalışırken, artık sufiyye ile işrakîyyunu ayırmaksızın bu yolun 1) şeriata ve ilâhî kanunlara uyarak zahiri tehzib, 2) Ahlak-ı zemimedan batını tehzib, 3) nefsi

44 *İlhamü'l-mukaddes*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4075, tezyil kısmı.

45 *Cihannüma*, s. 857.

46 *Süllemü'l-vasûl...*, vrk. 567 b.

47 *Keşfü'z-zunûn*, Şerefüddin Yalıtıkaya ve Kilisli Rifat neşri, I, s. 87.

48 *Uşşakî-zade zeyli*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi kitabları, nr. 242, vrk. 181 a.

49 *Mizanü'l-Hakk*, Ebüzziya neşri, s. 52.

50 Ubeydi, *Tezkire-i Şüküfeciyan*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, nr. 3923, vrk. 9 a.

51 *Süllemü'l-vasûl*, vrk. 271 a.

şüpheden ve vehim şaibelerinden kurtararak suver-i kudsiyye ile tezyin, 4) Cemâlullahı mülâhaza olmak üzere dört merhale öne geçtiğini gösterir⁵². Sühreverdi-i Maktul'un *Hikmetü'l-ışrak*'ına, Şirazi'nin meşhur şerhinden bahsederken, bu şerhde, şeriata tatbiki mümkün olmayan sözler bulunduğunu söyleyenlere karşı, bunu söyleyenin kendisinin bu sözleri şeriata tatbiktan âciz olması ihtimalini ileri sürmekte ve onun aczinin imkânsızlığa delil olamayacağını, bunu şeriata uydurmanın yukarıdaki şarih gibiler için kolay olduğunu belirterek mezhebin müdafaasını yapmaktadır⁵³.

Onun tasavvuf anlayışı ve bunu izahı, bilhassa yaşadığı devirde, bâzı nâkillerin cehil veya tezyir sebeble söylediklerinden tamamıyla başkadır. Nitekim, eşyanın Allahı tesbihini hakikat veya mecaz olarak teslim etmekle beraber, bunun musiki aletlerinden, vurma yahud üfleme sebeble çıkan sesler şeklinde olamayacağını iddia ediyor⁵⁴. Ağır riyazatlar sayesinde, bâzı mutasavvıfların, *âlem-i eşbahda ervah ile seyrettikleri* kanaatine de iştirâk ederek, bâzı kâzip müddeilerin, onların ruhanî mülâkat ve muamelelerini gerçek dünyasında vâkı' imiş gibi göstermelerini reddetmektedir⁵⁵. Maamafih tekkelere karşı da kanaati lehde değildir. Oraları, çocuklardan ve kadınlardan bir çok cahillerin yatağı saymaktadır⁵⁶; Ziyaretgâhlardan bir çoğunun, aslında bir takım meczuplara ve değersiz kismelere ait olup, giderek ziyaretgâh haline geldiğini⁵⁷; ölümlerden yardım dilemenin mânâsız olduğunu; kadınların, çocukların ve zayıf akıllıların mezarlara konan numların yağıyla yağlanmayı âdet edindiklerini, fakat bunun sadece mezar bekçileri ile çırağcılara faydası olduğunu⁵⁸ anlatarak bu neviden bâtil itikadları, sırası düştükçe baltalamayı ihmal etmemiştir; bin senesinden önce kıyamet kopacağını zan ve iddia ile bu yolda bir takım *mevzu* hadisler rivayet edenlerin bu sözlerinin *kizb-i sarîh* olduğunu yüzlerine çarpmaktadır⁵⁹; define iddiasında bulu-

52 *Keşfü'z-zunûn*, Yalıtıkaya-Bilge neşri, I, s. 414 ve I, s. 677 v.dd.

53 *Aynı eser*, I, s. 684 v.d.

54 *Aynı yer*.

55 *Mizanü'l-Hakk*, Ebüzziya neşri, Hayat-ı Hızır bahsi, s. 17 v.dd.

56 *Süllemü'l-vasûl*, 8 b.

57 *Fezleke*, Hasan Dede'den bahseden parça, II, s. 214.

58 *Mizanü'l-Hakk*, Ziyaret-i Kubûr bahsi, s. 76 v.dd.

59 *Fezleke*, I, s. 2; *Keşfü'z-zunûn*, Yalıtıkaya-Bilge, *ed-Dürr ül-munzam fi Sirri'l-âzam* isimli Cifr kitabından bahsederken, I, s. 784.

nanlarla alâkalanmayarak, onlara *çıkorsa senin olsun* deyip kesip atmayı tavsiye etmektedir⁶⁰. Taassubun her türlüüne karşı amansız bir cihad açan ve Allah'dan cümle taassub erbabına insaf vermesini dileyen⁶¹ müellifimiz, taassubun halkı birbirine düşürecek ve âdetâ bir dabilî harbe sevkedecek kadar şiddetlendiği ve körüklendiği bir devirde⁶² buna meydan veren meseleleri bir bir ele alarak boşluğunu, lüzumsuzluğunu, hem *ıakl*, hem de *akl* yolu ile göstermeye ve bu cereyanı önlemeye çalışmıştır; *Mizanü'l-Hakk* bu gayretin mahsulüdür.

Kâtib Çelebi, Kadı-zade ile Şeyh Sivasî'nin temsil ettiği bu taassub yangınından bahsederken, hocası olduğu hâlde, Kadı-zade hakkında tamamile tarafsız hükümler vermiş, onun bir çok derslerinin *kısrice basit* olduğunu, *ma'kulat semti* ile aşinalık etmiyerek, *sırf meşruat* tarafına düşmüş olduğunu, kendi dâvasına uygun meseleleri hazırlayarak, bunları, yerinde kullandığını belirtmiştir. Va'ızlarının *ta'ndan hâli* olmadığı, zarif ve ârif bir kimse olmakla beraber, münakaşa mevzularını *خالف تعرف* mefhumunca kendini tanıtmak için ortaya attığını, ahmakların da *bir ca'li cidd kıyas edüp* taassubu körüklediklerini söylemek suretiyle doğru bir teşhis ortaya koymaktadır⁶³.

Kitab başında sabahlayacak kadar okumağa çok düşkün olduğunu otobiyografisinden öğrendiğimiz gibi kendisine yetişenlerin kayıtlarından da⁶⁴ anladığımız Kâtib Çelebi'nin kitab merakında tabii görmeliyiz. Daha seferlerde bulunduğu sırada sahhafları ziyaret ederek bir çok kitablar topladığı gibi kendisine akrabasından birinden düşen mirasın büyük bir kısmını da kitaba vermiştir. Bazı kaybolmuş sanılan kitablara kendisinin sahip olduğunu, meselâ *Risaletü't-tasavvur ve't-tasdik*'den bahsederken⁶⁵

⁶⁰ *Fezleke*, II, s. 383 v.d.

⁶¹ *Aynı eser*, II, s. 112.

⁶² *Aynı eser*, II, s. 182.

⁶³ *Aynı ger*; *Mizanü'l-Hakk*, s. 131 v.dd.; Kadı-zade ile Şeyh Sivasî'nin şahsiyetleri, eserleri ve mücadeleleri hakkında bilgi edinmek için bk. *Fezleke*, II, s. 153, 155, 182, 884; *Süllemü'l-vasûl*, vrk. 136 b; *Mizanü'l-Hakk*, s. 125 v.dd.; *Keşfü'z-zunun*, türlü yerler ve I, s. 630; *Naima Tarihi ve Ravzatü'l ebrar*'dan naklen Hammer, *GOR*, V, s. 168.

⁶⁴ Uşşakî, *Zeyl-i Zeyl-i Şakaik*, 132 a; *Cihannüma*, Topkapı sarayı kütüphanesi Revan, nr. 1624, vrk. 1; *Mizanü'l-Hakk*, s. 137.

⁶⁵ *Keşfü'z-zunun*, Yalıtıkaya-Bilge nşr., I, s. 858.

âdetâ gurur sezilen bir ifade ile kaydettiği gibi, kendisi bir yerde haber aldığı kitabları da elde edip muhakkak görmüştür⁶⁶.

Alâkası en ziyade tarih eserleri üzerinde toplanmıştır. *Tevarih*, *tabakat ve vefeyat* kitablarını okumaktan zevk almış⁶⁷, tarihçe-mechûl bir noktayı aydınlatmak için bir çok kitab devretmiştir⁶⁸. *Keşfü'z-zunun*'da Arapça *Fezleke*'sinden bahsederken⁶⁹ elinden bin üç yüz tarih eseri geçtiğini söylemekte ve bunu *Takvimü't-tevarih*'inde de tekrarlamaktadır⁷⁰. Bununla beraber, *Keşfü'z-zunun*'da, tarih kısmında sıraladığı eserlerin adedi dokuz yüz on dörttür. Şehrî-zâde. onun gerek tarih bilgisi, gerekse sahib olduğu tarih kitabları bakımından kendisinden önce ve sonra gelen tarihçileri her cihetçe geçtiğini söyledikten sonra, sözlerine inanılır kimselerden rivayet edildiğini kaydetmek suretiyle bu yolda bir de hikâye naklediyor: «Şeyhülislam Yahya Efendi, sohbet sırasında, Kâtib Çelebi'ye, kendisinde bin cildten fazla tarih kitabı bulunduğunu meşhur olduğunu, bunun doğru olup olmadığını sorar. Kâtib Çelebi, olmak gerektir, diye cevap verir. Fakat Şeyhülislamın buna inanmadığını sezince, ertesi gün on katıra, birbirinden ayrı üç yüz cild tarih kitabı yükleterek getirir ve evde cildsiz bundan da fazla vardır» der⁷¹.

Tarihin ehemmiyetini, Arapça *Fezleke*'sinin, tarihin lûgat ve ıstılah olarak tarifine, mevzuuna ve faydasına ayırdığı ikinci faslında, belirtmeye çalışırken, kendisinden önceki tarihçilerden denakillerde bulunarak ve onların bu noktalardaki fikirlerine iştirâk ile, tarihin mevzuunun peygamberlerden, evliyadan, âlimlerden, hakimlerden, şâirlerden, hükümdarlardan ve saireden gelip geçmiş olan kimselerin ahvalinden bahsetmek olduğunu söylemektedir; bu ilmin gayesinin maziye vukuf ve faydasının da bu ahvalden ibret almak suretiyle bunlardan hisse kapmak, tarihin arzettiği tecrübeler sayesinde zarar getirecek hadiselerden kaçınmak ve yarar olanlarından faydalanmak olduğunu belirtmektedir. Bu

⁶⁶ *Aynı eser*, *Nahbetü't-tevarih*'den bahsederken, II, s. 1986.

⁶⁷ *Mizanü'l-Hakk*, s. 134; *Cihannüma*, Revan nr. 1624, geçen yazma, 1 b.

⁶⁸ *Aynı eser*, vrk. 159 b.

⁶⁹ *Keşfü'z-zunun*, Yalıtıkaya-Bilge nşr., I, s. 271.

⁷⁰ *Hâtîmetü'l-hâtîme*, Müteferrika basması.

⁷¹ Şehrî zâde, *Tarih i Nev-peydâ*, İstanbul Üniversite Kütüphanesi, Halim Efendi Kitapları, nr. 8291, vrk. 20 b.

ilmin, görenler için, başka bir hayat olduğuna işaret eder. Fakat Cennâbi'nin, kitabının mukaddemesinde tarihi, ilimlerin zirvelerinde en yüksek bir tepeye benzeterek bunun sayesinde Tanrının eserini, hikmetini ve rahmetinin genişliğini, kudretinin kemâlini tanımak mümkün olduğunu söylemek suretiyle bu yolda en güzel sözü söylediğini kaydetmektedir. *Keşfü'z-zunun*'da tarihten bahsederken⁷², bu fikirlerin kaynağı olarak *Miftahü's-seade*'yi bilhassa zikretmektedir. Harblerde serdarların işledikleri hataları *tevarih* görmemelerine attığı gibi⁷³ devlet adamlarının ve iktidarda bulunanların tarih tetebbu etmeleri lüzumunda ısrar göstermektedir⁷⁴. Müellifimiz İkinci Osman faciasından bahsederken, bazı tarihçilerin bu neviden üzüntü verecek hadiseleri kısa kesmelerine karşı, *tarihin vazifesi vekayii vukuu üzere beyan olduğunu* belirterek, *mevzu-i fenne ihlal lâzım gelmemek için* bu vaka dolayısıyla yazılmış müstakil bir eseri hulâsa ve başka kaynaklardan ilâve etmek suretiyle *hakk-ı tahriri ifa ve bu vaka ahbarını istifa eyledik* diyerek, hisleri bir yana bırakıp tarafsızlığa sadakati müdafaa etmektedir.

Kâtib Çelebi tarihten başka ilimlere de merak etmiş, coğrafya kitaplarını okudukça, garblıların ve Yunanlıların bu mevzuda çok ileri gittiklerini, islâm müelliflerinin bilgisizliğini, mevcut eserlerin hepsinin karışık ve yanlış olduğunu görmüş, şarktaki bu noksanı telâfi için *Cihannüma*'sını meydana getirmeye karar vermiştir. Bu ilmin faydasını; insanın huzur içinde köşesinde otururken, coğrafya sayesinde, bir anda, cihan seyyahları gibi, dünyayı dolaşmak imkânına sahip olduklarını, ve bütün ömürlerince seyahat edenlerden daha çok bilgiye sahip olacaklarını anlatmak suretiyle, ortaya koymaktadır⁷⁵.

Bu âleme *behime gibi bakar eşhastan* olmamak için⁷⁶ hey'ete merak eden müellif kâinattaki hakikatleri anlamak hususunda heyetin faydasını belirterek heyet ve teşrih bilmeyenin Allahu tanımakta kısır olduğunu söyleyen bir hadisi delil olarak zikret-

⁷² Adı geçen eser, I, s. 271.

⁷³ *Fezleke*, II, s. 118

⁷⁴ *Aynı eser*, II, s. 4; *Düstürü'l-amel* mukaddemesi.

⁷⁵ *Cihannüma*, Revan nr. 1624, vrk. 1b; *Levamiü'n-nur*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2998, vrk. 2b v.d.

⁷⁶ *Cihannüma*, Revan nr. 1624, I b; keza *Levamiü'n-nur* mukaddemesi.

mektedir⁷⁷; ve yine dünyanın yuvarlak veya armut şeklinde olduğu hakkındaki nazariyelerin münakaşasında heyetin değerini belirtmektedir⁷⁸.

Kâtib Çelebi'nin hususi surette alâkalandığı bu muhtelif ilimler hakkındaki düşünceleri yanında, alelittlak ilmi, cemiyetin ayakta durmasına ve devamına bir vasıta olarak gördüğünü, insanda kalb ne ise cemiyette de âlimleri aynı derecede ehemmiyetli saydığını, bu suretle bilgiye tealluk eden hiç bir şeyi hakir görmediğini bilmekteyiz⁷⁹. Hadiselerin izahında ilmin rehberliğinden hiç bir zaman ayrılmamıştır⁸⁰. Kâtib Çelebi'nin bu geniş ve müsbet düşünceleri, meselâ coğrafya bahsinde olduğu gibi, garp eserlerine bakınca şark eserlerini çok geri bulacak kadar tarafsız hükümleri yanında, millî olduğu kadar hakikî olan bir gururu da vardır. O kadar müsamahalı gördüğümüz Kâtib Çelebi'nin yeri gelince, bu cephesi derhal örtüsünden sıyrılmaktadır. *Cihannüma*'da, *Atlas* sahibinin Avrupa'yı mübalağa ile öğmesini ve Makedonya'yı İskender gibi bir er yetiştiren bir yer; İtalya'yı, hilkatın başlangıcından beri *Eşref-i Rûmiyanı* terbiye etmekte olan bir memleket olarak zikretmesini, gurur ifade eden bir tevazu ile: *Fakir eydür. Bu vasf devlet-i alıyye-i Osmanıyye'ye sâdik ve onların, Mülk-i Râm mıkarr-ı saltanatı olmağla Avrupa medhelâğıktır*, diye karşılamaktadır⁸¹. Dünyanın dört güzel yerinden bahsedenlere karşı, onların İstanbul'da Halic'i görmemiş olduklarını, görmüş olsalardı, onu, bunların hepsinden evvel zikredeceklerini söylemektedir⁸². *Levamiü'n-nur*'da, müellifin, İsa'nın doğmuş olmasını, o iklimin meziyyeti olarak göstermesine, «hususâ âhir zaman peygamberi bu iklimde ba's olunup din-i islâmla müşerref kıldı» diye mukabele etmekte⁸³, hele *Atlas* müellifinin, Belgrad'dan bahsederken, bu kalenin Türklerin karşısında durup hristiyanların bekçisi olduğunu söylemesine: *halt eyleyüp herzegüglük eyledi. Adavet-i diniyyenin muktazası bu makule halt ve*

⁷⁷ *İlhamü'l-mukaddes*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4675, vrk. 1b.

⁷⁸ *Cihannüma*, Müteferrika basması, s. 111 v.d.

⁷⁹ *Düstürü'l-amel*, Raiyyet ahvalinden bahseden fasıl.

⁸⁰ *Cihannüma*, Cebel-i Nemrud, s. 417.

⁸¹ *Aynı eser*, s. 98.

⁸² *Aynı eser*, s. 271.

⁸³ *Levamiü'n-nur*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2998, vrk. 22 b.

ekâzib yazmasına bîs olmuştur. Biz bu makule terzilâtını kabul tarikiyle yazmazız, kenarlarında redde işaret ederiz diye hiddetle karşılık vermektedir⁸⁴. *Atlas tercümesi*'nde doğrudan doğruya yürüttüğü tenkidler arasında, bâzı esatirî suretlere de ilişmekte ve görenlerin bunlarda büyük bir mâna var sanmamaları için dikkatlerini çekmekte ve kenarlara tashihler çıkmaktadır⁸⁵. Bâzan bu tenkidlerinde, Âli'nin *Mir'atü'i-avalim*'i hakkında olduğu gibi, cahilden ve akıl eksikliğinden ve *naql-i sahîh*'e vukufsuzluktan ileri gelen bir takım bâtil şeyler ve vehimler olduğunu söyleyerek şiddet göstermekte⁸⁶, bâzan müellif veya mütercimlerin düştükleri ağır hataları, bu eserlerin mahiyeti hakkında bir fikir vermek için açıkça bildirmektedir⁸⁷. Hemen her mevzuda, okuduğu kitablar sayesinde, bilgisinin hududu çok genişlemiş olan Kâtib Çelebi, sırası geldiği vakit bunları kullanmaktadır. Mes'udî'nin, iki mil kadar denize girmiş olan bir şehir surunun inşa tarzı hakkında verdiği izahatı kabul etmeyerek, bunun nasıl yapılmış olabileceğini, *su içinde yapılan ebniye kanu u üzere* izah etmesi⁸⁸ onun mimariden anladığına şahadet ettiği gibi, Husrev Paşa'nın Gül-anber kalesini yaptırmasından bahsederken söyledikleri de bunu te'yid etmektedir⁸⁹.

Bâzi eserlerinden anlaşıldığına göre, Türkçe ve Arapça eserlerdeki eksikleri tamamlamak için garp kaynaklarından faydalanmayı -Türkiye'de belki de ilk olarak- düşünen bu müellif *zîkr olunan Atlas Minor'u bu hakir Türkçe tercüme idüb dediğine göre*⁹⁰ lâtinceyi öğrenmiş ve daha bir takım eserleri dilimize çevirmiştir.

— Bitmedi —

⁸⁴ *Levamiü'n-nur*, Nuruosmaniyye Kütübhanesi, nr. 2998, vrk. 316 b

⁸⁵ *Aynı eser*, 11 a; 13 a; 16 a; 283 b; 389 b; 393 b. ve başka yerler.

⁸⁶ *Keşfü'z-zunun*, Ş. Yalıtıkaya-R. Bilge nşr., II, s. 1649.

⁸⁷ *Cihannüma*, Müteferrika basması, s. 66.

⁸⁸ *Aynı eser*, s. 395.

⁸⁹ *Fezleke*, II, s. 118.

⁹⁰ *Cihannüma*, Revan nr. 1624, vrk. 2 a.